

Az esztergomi Károly Ambrus-síremlék Rudnay Sándor hercegprímás levelezésében és a korabeli sajtóban

*Ami a Prokopp-Festschriftből kimaradt**

A hazai klasszicizmus alighanem egyik legmonumentálisabb és legkimagaslóbb szobrászati alkotása fűződik a carrarai születésű, de Modenában működő Giuseppe Pisani (1757–1839) akadémiai igazgatóhoz, aki az itt tárgyalandó rövid életű prímás érsek, Károly Ambrus¹ síremlékét készítette. A síremlékről az elhunyt rangja és az emlékmű itáliai eredete, valamint a hatalmas bazilika építése miatt a hazai sajtó gyakran írt, ezért érdemes ismertetni e nagy jelentőségű alkotás sajtóvisszhangját.

Az elhunyt síremlékét megrendelő testvérei az olasz Este család tagjai, akik házasság útján kerültek kapcsolatba a Habsburgokkal. A 18. század végén a napóleoni háborúk és az ehhez fűződő békekötések miatt menekülni kényszerültek Itáliából, székhelyüket ideiglenesen Bécsbe tették át, birtokaik elvesztéséért kárpótlásként osztrák-német területeket kaptak. Északabbra költözésük miatt Magyarországgal is kapcsolatba kerültek, leginkább a magyarországi hadak főparancsnokaként Ferdinand d'Este, illetve öccse, a rövid életű hercegprímás, Károly Ambrus révén.

Az ifjú prímás halálát követően előbb az érseki székhely megüresedése, később – Rudnay 1819-es felszentelését követően – a bazilika építése gátolta hosszú évekig a Károly Ambrusnak szánt méltó sírhely kijelölését. Bár a korán elavozott érsek halála után szinte azonnal adománygyűjtés indult síremlékére, az annak ideiglenesen helyet adó kriptá csak 1826-ra készült el teljesen.² Az új prímás felszentelését, majd a bazilikaépítés megkezdését követően az emlékmű ügye ismét napirendre került. Rudnay – egy később ismertető levél tanúsága szerint – a székeskáptalan nevében levelet intéz az elhunyt érsek bátyjainak, Franznak, valamint Ferdinand és Maximilian főhercegeknek. Ebben egyfelől tájékoztatja őket a gyűjtés tényéről, másfelől kéri őket, hogy a síremlék elkészítéséhez anyagilag járuljanak hozzá. Arról nincs tudomásunk, hogy ekkor Rudnay fejében megfordult volna már konkrét szobrász neve, az azonban nyilván meglepte, hogy a testvérek úgy döntöttek, hogy nemcsak állják a költségek teljes részét, de gondoskodnak a mű elkészítéséről is. A 30 000 CM (azaz konvenció [gulden] forint, Conventions Münze, aminek legáltalánosabb hazai elnevezése a pengőforint) forintot³ felémésztő díszes márványsíremlék szobrászmesterének számukra más aligha jöhetett szóba, mint a Modenai Akadémia igazgatója, az Este család szolgálatában akkor már régóta álló, az elhunytól 1817-ben már szobrot is megfaragó⁴ Pisani. A művész már a 18. század folyamán az Esték szobrásza, akikkel 1798 körül elhagyja Modenát és a napóleoni háborúk elől Bécsbe menekül, ahol a megelőző évben elhunyt udvari szobrász, Josef Schroth⁵ műhelyét veszi át.⁶ Itt körülbelül tizenöt évet tölt, megismerkedik magyar arisztokratákkal is és jelentős munkásságot fejt ki (hazai vonatkozásban elsősorban az Esterházyaknak dolgozott, gyűjteményükben egykoron több mint fél tucat szobra volt fellelhető). A háborúk elmúlásával 1814 körül azonban visszatér Modenába, ahol még ez évben az ottani akadémia főszobrászának, 1821-től igazgatójának nevezik ki. Ilyen előzmények mellett talán nem csoda, ha az emlékmű elkészítésével az Este testvérek az akkor 66 éves,

nagy tapasztalatokkal rendelkező és régóta a család szolgálatában álló, remek kezű mestert bízzák meg.

Károly Ambrus síremlékének megrendelését a megelőző évben, tehát még 1823-ban kaphatta a művész, s ekkor már valószínűleg munkához is látott, mivel az 1824. májusában megjelent Hasznos Mulatságok hasábjain – úgy tűnik első ízben – már a kész alkotásról és az azt bemutató Josef Nikolaus Lang által metszett emlékéremről írnak,⁷ mely feltehetőleg Károly Ambrus újratemetése alkalmából készülhetett nem sokkal a cikk megjelenése előtt (1. kép).⁸ A véset aligha közvetlenül a síremlékről, sokkal inkább egy ezt ábrázoló, Modenában kiadott – esetleg Pisani által készített – rézmetszetről készülhetett.⁹ Itt kell megemlíteni a nemrégiben a Feigler-féle albumból előkerült lapot, melyről egyelőre vajmi keveset tudni, így nem lehet egyelőre meghatározni sem a készítőjét, sem a készítési idejét.¹⁰ A görögös feliratú¹¹ és nehezen olvasha-

1. kép: Josef Nikolaus Lang: Károly Ambrus emlékérmé, 1824 (?). Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára. Fotó: Nagy Zoltán

2. kép: Ismeretlen művész: Károly Ambrus síremlékének terve (?). Lavírozott tus, 184x375 mm

tó évszámot viselő, lavírozott tus technikával készített grafika a rajta található mértékek alapján terv lehet, mely számos helyen különbözik az elkészülttől, így hiányzik a sírfelet elmozdító angyal és több egyéb részlet is, ugyanakkor a kép néhány elemében barokkos látványát nyújtja a síremléknek (2. kép).

Az 1825 elején megjelenő Felső Magyar Országi Minervában Dulházy Mihálytól származó cikk némileg átvette az egy évvel korábbi értesülést és az alábbi kérdéssel fejezi be a rövid ismertetést: „Mikor fog [...] a' szándékozott Emlék felállítani, és mássa leszsz é az a' Modenainak, vagy ez fog e' által hozattatni? még nem tudható.”¹² Bár a később ismertető források némelyike a halogatás okát abban látja, hogy ekkor még épülőfélben állt a befogadó primási kriptá, az itt található chronosticon¹³ azt mutatja, hogy már a megelőző évre befejeződött a katakomba építése. Az ellentét magyarázata vélhetően az lehet, hogy a síremléket befogadó kriptarész ekkor még nem volt olyan állapotban, hogy a művet befogadja, így az 1824-es dátum valószínűleg a lépcsőházra – ami egyben a polgári kriptarész, a „Civilgruft”¹⁴ –, az előcsarnokra és a primási kriptára vonatkozott.

Érdemes megemlíteni az Esztergomban dolgozó jeles bécsi szobrász, Andreas Schroth¹⁵ egy 1824. június 22-én kelt levelében írottakat, aki bécsi mentorának távolmaradását azzal magyarázta, hogy „Rudnay hercegpímás úr számára egy, már megkezdett munkának – melyet a kriptába szán – el kell készülnie, mivel őhercegsége a nemrégiben eltávozott Károly Ambrus primást József nádor jelenlétében szeretné eltemetni.”¹⁶ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az elhunyt érseket Tatáról Esztergomba szállították, ahol az akkor még álló Szent István-templom kriptájába temették el. Amikor a templomot – az új székesegyház építése miatt – elbontották, Károly Ambrus földi maradványait az új bazilika fölépülésé-

ig főtemplomként funkcionáló vízivárosi templom kriptájába helyezték át.¹⁷ Említettük, hogy az épülő bazilika-kripta 1824-re szinte teljesen elkészült. Szintén ez évre fejezi be Pisani is a síremléket. A fenti Schroth levél egyértelmű utalás arra, hogy ez az egybeesés nem a véletlen műve; Rudnaynak szándékában állt az elhunyt primás hamvait még ez évben a vízivárosi templomból az addigra felépült primási kriptába szállíttatnia, és újra eltemettetnie. Ez alkalomból készülhetett az emlékérmé is. Csak feltételezhető, hogy a kriptá befejezésének, valamint a síremlék végső felállítására szánt Szent István-kápolna építésének elhúzódása lehet az elsődleges magyarázata annak, hogy Károly Ambrus holttestét – elsőként¹⁸ – csak 1831-ben temették ide.¹⁹ A szobrász fent említett munkája egyébként valószínűleg az elhunyt sírlapjára készített aranyozott bronz („hartem Metall”) címer és az ehhez tartozó bevéselt feliratok.²⁰

1826-ban felgyorsultak a síremlékekkel kapcsolatos események. Augusztus 8-án Bécsből Ferdinand d'Este levelet intéz Rudnayhoz,²¹ melyben tudósítja arról, hogy az emlékmű (3. kép) két hét óta Triesztból úton van, valamint tájékoztatja a primást arról is, hogy Pisani megérkezett Bécsbe és hamarosan tovább utazik Esztergomba, hogy megtekintse a síremléknek szánt helyet, és személyesen irányítsa annak felállítását. A főherceg ugyanakkor arra kéri Rudnayt, hogy építésén keresztül mindenben a szobrász segítségére legyen, valamint azt is, hogyha az emlékművet tartalmazó ládák a mester megérkezése előtt érkeznének meg, úgy azokat nagy óvatossággal pakolják le, de semmi esetre se nyissák ki. Rudnay 24-én kelt válaszában²² arról számol be, hogy rövid, 13–21-ig tartó esztergomi tartózkodása utolsó előtti napján, 19-én érkezett meg a mester „és rögtön kicsomagoltatta a mű részeit, melyeket legnagyobb örömeire teljes épségben talált. A síremléknek szánt helyet Pisani úr nagyon illőnek és alkalmasnak találta és nem sokkal később neki is látott az emlékmű felállításának.

3. kép: Giuseppe Pisani: Károly Ambrus síremléke, Esztergom, székesegyház. Szent István-kápolna, 1824. A szerző felvétele

Nagy örömmre szolgált, hogy az akkor még csak darabjaiban látható alkotásában megpillanthattam, milyen sikeres a kivitelezése e magas elgondolásnak [Idee] és, hogy az egész mennyire megfelel mind az adományozó [család] fennköltségének, mind a drága halott fenségességének. Biztos vagyok abban, hogy ezt a síremléket az építés alatt álló dóm magasztalni fogja, melynek később is a legszebb éke marad. Ha Isten is úgy akarja, két éven belül elkészül a Szent István-kápolna, még hozzá olyan művészi kivitelezéssel, ami egy ilyen csodálatos emlékmű elhelyezésére méltó lesz. A szükséges intézkedéseket már megtettem az ügyben, hogy Pisani úr – e szerény és szeretetreméltó férfi [anspruchlosen liebenswürdigen Mann], aki megígérte, hogy visszaútja során engem Pozsonyban meglátogat – kényelemben hiányt ne szenvedjen.” Rudnay ezek után anyagiakra tér ki; elmondja, hogy Károly Ambrus halála után az esztergomi székeskáptalan 50 000 papírforintot („ft. in Banko-Zetteln”) gyűjtött össze, hogy a megboldogult tiszteletére egy méltó emlékművet állítson fel. Sajnos azonban a pénzromlásnak köszönhetően („Finanzoperation, – az 1811-es osztrák államcsődre történik itt utalás) mindösszesen 10 000 WW (bécsi pénz, azaz Wiener Währung – 1 CM ~ 2, 5 WW ebben az időben) forintra zsugorodott a fenti összeg, mellyel kapcsolatban a hercegprímás azon az állásponton van, hogy miután a síremlék támogatására vonatkozó kérést az Eszter testvérek „nemcsak kimerítették, hanem még túl is tettek rajta” ezért ez a vagyon úgy illő, ha a családra száll. Rudnay ugyanakkor cseppet sem zárkózna el az elől, ha a fenti összeget a hercegek az „emlékmű állandó elhelyezésére szolgáló Szent István-kápolna méltóbb berendezésének támogatására” áldoznák.

Nem sokkal később Rudnay visszatér Esztergomba, majd újra Pozsonyba indul, ahonnan szeptember 12-én levelet intéz a szobrász Pisaninak²³, melyben „Károly Ambrus főherceg, primás emlékművének elkészülte alkalmából a Primás Úr Öméltósága kegyes lelkületének és jóindulatának érzéseit fejezi ki.” Hosszan méltató írásában kifejti, hogy az elkészült alkotás nemcsak az elhunythoz és a megrendelőkhöz, hanem a Modenai Akadémiához is méltó, s elismeri, hogy „bizony helyes döntés született, amikor e nagy mű megtervezésének és kivitelezésének gondját a te kiváló lángelmédre és a te leginkább hozzáértő kezeidre bízta.” A „kiváló férfiú” („Vir Clarissime”) jelzővel illetett szobrász művét igen meleg hangvételrel magasztalja, s valóságos rajongással írja le, hogy „szemeim gyönyörűségére a márványtömb, mely a birtokomban van, a művészetben való oly csodás jártassággal van megmunkálva, hogy akár a kifejezendő ábrázolás ideáját, akár a kitalált, szinte lélegző formák szépségét, akár az elhunyt természetét és a különleges hasonlóságát, vagy akár a véső finomságát, a részeknek egymáshoz való szép elosztását, vagyis elrendezését vizsgáljuk, mindenki azt mondja, hogy minden ízében tökéletes, a maga nemében pedig méltó a leghíresebb régi és újabb művekhez; különleges és örök dísz, valamint ékessége a Magyar Sion fölött emelkedő, újjászülető bazilikának.” A levél végén Rudnay, szinte gyermeki zavarodottsággal magyarázkodik: „nem tudtam megtenni, hogy ne írjam meg e levelet csodás műved fölötti véleményemről és az irántad érzett szeretetemről, s hogy ne adjam tanúbizonyságát ezzel is jóakaratomnak.”

A hercegprímás már ismertetett, augusztus 24-én kelt levelére november 2-án Ferdinand d'Este válaszol Budáról,²⁴ aki – azon túl, hogy örömmel konstatálja, hogy a szobor részei épségben megérkeztek, valamint hogy a mű Rudnay tetszését elnyerte – az anyagokkal kapcsolatban is nyilatkozik. Ki-

fejt, hogy miután kikérte testvérei véleményét – különösen a modenai herceget (Franzét), aki a legnagyobb részt vállalta az emlékmű anyagi terheiből –, arra a döntésre jutottak, hogy az összeget az esztergomi székeskáptalannál 5%-ra „befektetnék”, melynek kamatbevételeiből három célt támogatnának: egyfelől évenkénti gyászmise Károly Ambrus halála napján az ő tiszteletére, másfelől évi 60 WW összegű adomány a sekrestyének, hogy a síremléket különösen tisztán tartsa, s végül fennmaradó összegből – egy különösen szép célt –, a szegények támogatását tűzték ki. Leveléből az is kiderül, hogy még mielőtt a síremléket elkészítették volna, gondot okozott a testvéreknek, mely templom lenne a legméltóbb az emlékmű befogadására. „Az a magasztos és nagyszerű alkotás, ami-be a hercegprímás úr oly nagy bátorsággal belekezdett – és Isten segédelmével lassan már minden elvárásom túl is teljesít –, boldogult testvérünk számára tökéletesen megfelelő sírhelyet nyújt és dupla öröm számomra, hogy a síremléket az a templom fogadja be, ami ugyan annyira fenséges és szép” – írja. Végül megköszöni, hogy Pisaninak Rudnay a gondját viselte, aki – ahogy Franz testvére tudósítja – „időközben már épségben visszaérkezett Modenába és nem győzi dicsérni”, egyben jelzi, hogy néhány napon belül Pozsonyba utazik, de előtte megtekinti az esztergomi építkezést és a síremléket is.

A fentieket tartalmazó alapítvány alapítólevele 1826. december 10-én kelt.²⁵ Ebben olvasható, hogy a már ismert pénzromlás következtében megmaradt 10 000 WW összeget a székeskáptalan 4000 CM forintnak („Moneta Conventionali”) váltott be, s – az alapítók akaratával megegyezően – rendelkezik ennek 5%-ának (200 CM forint) felhasználásáról is.²⁶ Rudnay december 20-án Pozsonyban szentesíti a fentieket, s még ugyanaz nap – Ferdinand távolléte miatt – Maximilian d'Estének levelet intéz, melyben megköszöni a nagylelkű felajánlást és ígéretet tesz arra, hogy az hercegek akaratára szerint rendelkezik, s ez ügyben az okmányokat – egyet a primási levéltárnak, egyet a káptalannak, egyet pedig Ferdinand d'Estének – már el is küldte.²⁷ Az ügyben fellelhető utolsó levél 1827. január 9-én kelt Bécsből.²⁸ Ebben Maximilian nyugtázza a fenti okmány megérkezését és az ő, illetve a Modenában tartózkodó két testvére nevében megköszöni Rudnay segítségét és áldozatkészségét, mellyel elhunyt testvérük emlékét ápolja és a jövőben ápolni fogja.

A levelezés rövid ismertetése után érdemes szólni a sajtó-visszhangról is. A síremlék felállítását követő első említést vélhetőleg a Preßburger Zeitung 1826. december 29-i száma teszi.²⁹ Ebben a cikk megemlékezik az esztergomi munkálatakról és kiemeli Károly Ambrus emlékművét, ami „a szobrászművészet egy remekműve, melynek költségeit az elhunyt testvérei állták, alkotója pedig a modenai [Mutineser] szobrász, Pisani, aki ez évben állította fel művét.”

1827-ben több kiadvány is foglalkozik a nagyszabású építkezéssel, így az Iris is, mely az év folyamán két részletben közöl cikket az addigra már teljes fényében pompázó kriptáról. Az április 26-án és 28-án megjelent leírás talán először ismerteti a kriptát és benne a síremléket részletesen. Az előbbiben³⁰ a mű keletkezésének hátterével kapcsolatban kapunk információkat. E szerint az emlékmű mindaddig marad ideiglenes helyén, a kriptában (melyet több német nyelvű cikk is „St. Stephansgruft” vagy „Stephani-Gruf” néven említ), amíg fenn, a Bakócz-kápolnával szemben el nem készül a Szent István-kápolna, ahova majd végleg elhelyezik. A beszámoló megemlíti a megbízókat, a szobrászt, illetve a méreteket, a felhasznált anyagokat és a költségeket. E szerint „a falhoz épített piramis [Wandpyramide] – mely 20 láb magas és 14 láb széles

[~ 632×442 cm] – kék, a talpazat szürkés-kékes, míg az alakok az összes díszítéssel együtt fehér carrarai márványból készültek. Minden, még a legkisebb részlet is alkotója művészetéről és szorgalmáról tanúskodik és az ország első mesterművének tekinthető aminek elkészítése – nem mellesleg – 30 000 ft CM összeget tett ki.” A két nappal később, 28-án folytatódó cikk a síremlékre vonatkozóan a leírásra koncentrált.³¹ Vitali a következőképp látja műalkotás mondanivalóját: „Az utolsó ítélet láttatására – amikor az isteni igazság diadalát ünnepli –, a művészt a következő rettenetes szavak vezérelhették: »Halottak, keljetek fel! Álljatok Ítéltökök elé!«. A szobrász teremtő géniuszt teljesen e világba helyezte. A kőlapot, mely a sírt fedte egy lebegő angyal tolja félre, egy másik angyal pedig felbukkan a nyitott szarkofág bal oldalára és hajlott testtartással az egyik kezével az ég felé mutatván hirdeti az Úr parancsolatát, míg másik kezét segítőleg az eltávozott felé nyújtja, hogy az igazak álmából felkeltsen. A megboldogult felül; – a bal karjára támaszkodva a jobbát a mellkasára teszi, s csodálattal, bizalommal és reménnyel tekint a beszélő szeráfra, miközben arckifejezése egy erényes természet szent rezdületét tükrözi. A püspöki talár a többi jelvénnel együtt a sír előtt helyezkedik el, s jelzik a magas rangot, melyek az elhunyt – sajnos! rövid – életét feledhetetlenné tették. Földi pályafutását a síremlék [Mausoleum] lábánál vésett aranyozott sírfelirat tanúsítja, mely az utókor számára is magára vonja a figyelmet” (itt következik a latin felirat). Megtudhatjuk még, hogy az emlékműről a megrendelők kérésének megfelelően rézmetszet is megjelent Modenában, illetőleg egy latin nyelvű leírás is, mely a fenti ismertető vezérfonalául szolgált (a metszetet a cikkíró nem birtokolta, annak példányát nem sikerült fellelni több modenai közgyűjteményben sem). A leírást Vitali az alábbi gondolattal zárja le: „Kíváncsi lenne, hogy a magyar [magyarische] művészek azon szép cél érdekében egyesüljenek, hogy az esztergomi bazilika minden értékes részletét metszet vagy könyv formájában az anyaországiakkal ismertessék, mely által a távolmaradók is képet kaphatnának róla és a nagy építkezés pompájának fénye az egész birodalomra kisugározna. A jelenlegi bőkezű hercegprímás és alapító kifinomult művészi érzéke, az itt dolgozó művészek, de főleg eme építkezést vezető nagyszerű építőmester J. B. Packh munkája nagyobb nyilvánosságot érdemelne.”

Még ugyan ez év június 18-án a híres patrióta folyóirat, a Hormayr-féle Archiv is cikket jelentetett meg az esztergomi bazilikáról.³² A síremlék leírása sok pontban fedi az Irist; értesülünk a három megrendelőről, a mű anyagáról, a szobrászról (a tudósítás külön megemlíti, hogy Pisani alkotását az előző év augusztusában személyesen állította fel), valamint arról is, hogy a mű egész addig a kriptában marad, amíg fel nem épül a Szent István-kápolna, ahova majd áthelyezik. Az ábrázolt témával kapcsolatos interpretáció úgy fogalmaz, hogy a „síremlék [Mausoleum] a test [Fleisches] feltámadását ábrázolja ezzel utalva a túl hamar elhunyt fiatalságára és vallásos buzgalomára”. A mű leírásában szó van a méretekről, az ábrázoltakról és az anyagról. A cikk felhívja a figyelmet, hogy a „feltámadó herceg igen természetűen van ábrázolva, az alakok és a körülöttük lévő drapériák, az ornátus, az infula és a pásztorbot [Pastoral] mind-mind a művész szorgalmáról tanúskodnak, mint ahogy minden egyéb részlet is. Az egész mű megérdemelt díszeként szolgálja ezt a nem elégszer dicsért, csodálatos katakombát. A pompa és a művészi kifejezés, amelytől minden művészbarát és gyakorló művész már az első pillanatban meglepődik, igazándiból a legszebb fizetség, melyet ennek az impozáns értéket képviselő műnek az alkotója kaphat.

Eddig ezekbe a halotti termekbe [Toden-Hallen] még semmilyen utazó nem lépett be anélkül, hogy ne csodálta volna meg az oly gazdagon alkalmazott művészi kifejezőerőt, amely mintha itt el lenne rejtve” – utal a cikkíró a nem túl szerencsés (ideiglenes) elhelyezésére a műnek. Érdekeséggé talán megemlíthető, hogy a szerző sokat dicséri az építkezés technikai lebonyolítását és gyorsaságát, mellyel kapcsolatosan megjegyzi, hogy „még a tiszteletreméltó akadémiai igazgató, Pisani József úrnak is igen nagyon tetszetek az építkezésnél alkalmazott állványzatok és vontatószerkezetek [Gerüste und Zugmaschinen], melyek egyszerűségét, gazdaságosságát és használhatóságát annyira nagyra értékelte, hogy ezek rajzait és modelljeit saját szülőháza számára is megszerezte.”

A már említett Iris 1827. szeptember 11-én és 13-án újabb kétrészes cikket közöl az esztergomi székesegyház építésének előrehaladásáról, de a síremlékről csak a 11-i írás emlékeztet meg.³³ A szerző, a neves tudós Rummy Károly, Kazinczy régi barátja, aki Esztergomban 1831-ben „a Magyar Törvény” Tanítója a Presbitériumban.³⁴ A cikkben felvázolja a templom történetét, ír az építkezés terveiről, hátralévő feladatokról (kanonoki házsor, szeminárium stb.), az addig felépült részekről és úgy látja, hogyha elkészül, a római Szent Péter bazilika és a londoni Szent Pál katedrális sorába fog illeszkedni. Részletes leírásában a műalkotásról hasonlókat ír, mint a fenti cikkek, tehát megemlíti a megrendelőket, a szobrászt, a felállítás idejét, a felhasznált anyagokat és a méreteket, valamint azt is, hogy majd a végső helyszín a Szent István-kápolna lesz. Az ábrázolttal kapcsolatban Rummy – a már idézett Hormayr-féle cikkel hasonlatosan – úgy látja, hogy a feltámadás-jelenet „rámutat a túl korán eltávozott primás fiatalságára és vallásos buzgalomára”, a herceg arcvonásairól pedig megjegyzi, hogy az igen portrészzerű. A továbbiakban a kriptáról ír és dicséri annak „ägyptischen Styl” modorban épült vörös márvány kapuját, felvázolja szerkezetét, továbbá megemlíti a kanonoki házsort, a Sötétkaput és a pincéket.

Annak ellenére, hogy Rudnay 1826-ban még annak a reményének adott hangot, hogy a síremléket befogadó Szent István-kápolna két éven belül felépül, ez még több évig elhúzódott, így az emlékművet csak 1831 év elején szállították fel. Ennek kivitelezését és az emlékmű tisztítását (vagyis inkább átcsiszolását – „überschleiffen”) egy 1831. január 20-i szerződés alapján a már említett Andreas Schroth végezte 30 forintért.³⁵ Április közepére már biztosan az új helyén pompázott Pisani műve, mivel az építkezést ekkor meglátogató Kazinczy a Szent István-kápolna megtekintésekor már itt látta. Egyébként attól a ponttól fogva, hogy az év közepén Ferenczy felállította a Szent István-oltár főalakját, a leírások elkerülhetetlenül összehasonlítják a két művet. Ezt Kazinczy még nem tette meg, mivel Ferenczy munkájából akkorra még csak a háttér volt kész, mivel „maga a Martyr még Budán van, munkában.”³⁶ Különös mód azonban a szemben lévő Károly Ambrus-síremlékről – legalább is a korábbi leírásokhoz képest – meglehetősen hűvösen nyilatkozik, így csupán a mű leírására szorítkozik, saját véleményét egyáltalán nem fűz hozzá.³⁷

Még ugyan ez év szeptemberében került lejegyzésre, de csak 1833-ban jelent meg a Regélő „Ország Ismertetés” rovatában cikk az esztergomi építkezésről, melyet két részletben, a 65.³⁸ és a 66.³⁹ számban közöl a folyóirat. Ez utóbbi kiadásban esik szó a Szent István-kápolnáról, amelybe idő közben megérkezett Ferenczy Szent István protomártírt ábrázoló oltárszobra is. A cikkíró – aki Kazinczyval egyetemben a művet milánói („Mayland”) készítésének véli – természetesen megemlékezik mindkét szobrászati alkotásról, de nem igazán

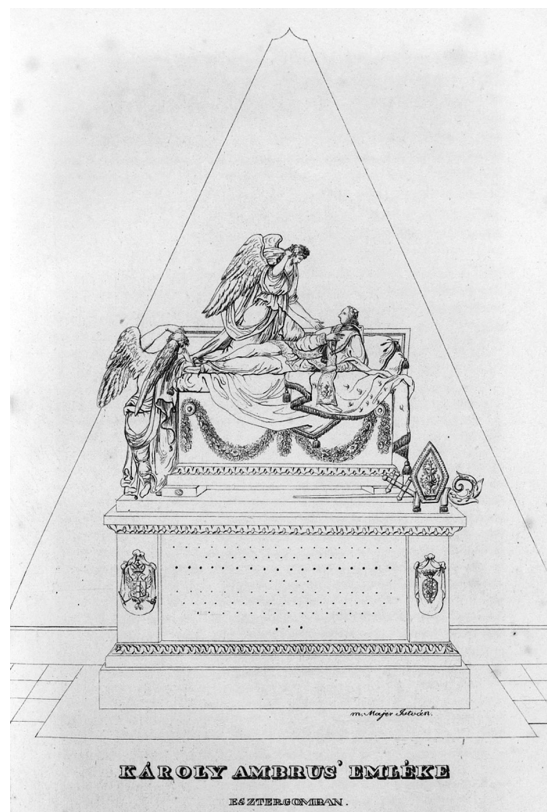
objektíven. „A művekről nem ítélek, mert nem tudok” – írja a szerző és a Károly Ambrus síremlék leírásában valóban kitűnik, hogy szemei nem voltak éppen szakavatottak. Tárgyilag tudósításában a jelenetet a következőképpen értelmezi (félre): Ambrus a „beteg ágyában fekszik, 's őt egy angyal ágya mellett gyóntatja; Ambrus felemelkedik, és mellére teszi kezét. Egy másik angyal az ágy végében elfordulva sír.” Ferenczy munkájával kapcsolatban sokkal szubjektívebben fogalmaz az író és ekképp rajong: „[a szobrász] a' kövér kis testet, azon a' reszkető puha húst mikép ábrázolta ki a lelketlen fehér márványból! Csókot kívántam volna nyomni a' kedves anyalka hideg ajkára.”

A fenti leírást követő évben – 1832-ben – a híres pannonthalmi bencés szerzetes, Szeder Fábán is meglátogatta az építkezést. A két szobrászati mű leírásából az ő esetében is némi érthető elfogultságot érezhetünk ki, mivel Ferenczy Szent István mártír oltárszobrát a kápolna fő ékességének tartja, melyhez a felhasználó „honyi márványt nem hasonlítjuk ugyan a' Caráraihoz; kipótolja azonban a' munka' csinos volta azt, a' mit a' természet a' kötől megadatott”. Bár Pisani alkotását is remeknek tartja, sőt véleménye szerint „az arcvonásokban egészen meg van az indulat, a' mely a' tárgyhoz tartozik” de míg az előbbi nem kritizálja, úgy ennek felrója hibáit is. Véleménye szerint ugyanis bár „a' test általjában finom, 's a' ruházat könnyű és lebegő”, de „a' koporsókövet leemelő géniusz erőlködőbb, az Érsek mellett álló pedig karcsúbb 's ügyelőbb lehetne.”⁴⁰

Két évvel később szintén a Regélőben újabb esztergomi cikk jelenik meg.⁴¹ Az 1835. augusztus 13-i szám „Ország- 's népi ismertetés” rovata közli a neves nyelvtudós és író Csató Pál június 25-én papírra vetett éles szemű megfigyeléseit. Alighanem tőle származik az első hosszabb terjedelmű, valóban műértő leírása a síremléknek, minthogy az első magyar nyelvű méltatása is, ami immáron a hazafias érzületet kissé háttérbe szorítva, objektív mód hasonlítja össze Ferenczy és Pisani munkáit. Maga a síremlék leírása pontosan arról szól, amit az alkotás sugallni akar: „Egy angyal jó, 's leemel a' követ a' holtak sírjáról; alig fordul ez el, egy égi társa már leszárnyalt, 's most szellemujjakkal illeti a' holtak kebelét, őt az örök, igazi bíró elejébe felhívó. Károly azonnal felkönyököl, jobb kezét oldalához viszi, mintha bizonyos akarna lenni benne, hogy ő magát, a' szívet, bűnösnek nem érzi, 's az angyalhoz emelt ájtatos-bizodalmas ajak ezt látszik mondani: „Uram, vigy-be engem a' te dicsőségédbe!”. Csató nem fukarkodik dicsérni a kivitelezést: „Ezt az ideát, ezt a' pillanatot Pisano (modenai szobrász) véste ki márványba olly tökélyvel, millyet csak az olasz iskola legnagyobb mesterétől várhatni. A' rajz tökéletes; a' csoportozat remek; a' kivitel felülmúl minden várakozást. 'S ez az olasz, puha kéz és márvány! Mintha lebegnének az alakok előtted, s mintha azok nem kőből, hanem valami könnyű aetheri tömegből volnának alkotva. Engemet legalább a' híres bécsi emlék (Christina főhercegné Canovától) nem ragadott meg 's nem elégitett ki annyira, mint ezen miv; mit én egyedül annak tulajdonítok, hogy ott az idea nem olly egy, 's nem olly poetai.” Ezt követően áttér a síremléssel szemben felállított Ferenczy-alkotásra, melyről rögtön az elején megjegyzi: „Márvány és munka itt is szépek, de nem olly szépek, mint amott”, majd hozzáfűzi, hogy „a' szentnek igen nagyon hátra fekvő arcán a' dicsőülésnek és lélekszabadulásnak végpillanatja látszik kinyomottnak. Ha csakugyan ezt a' pillanatot akarta a' szobrász ábrázolni: ahhoz ezen attitude nekem erőtlennek, nem egész természetesnek látszik. Annyi igaz, hogy a' kép, ezen magosságról legalább, nem hat kedvezőleg”,

majd a leírását mintegy konklúzióként az alábbi félmondattal zárja le „én, részemről, sohasem helyzetem volna azt Pisano művével szembe”. Talán érezhette, hogy Ferenczy és Pisani összehasonlítása nem teljesen igazságos, ezért némi dicséretet is megfogalmaz. Kifejti, hogy neki még mindig a művész Graphidionja⁴² tűnik a legsikerültebbnek és sajnálja, hogy egyfelől kevés buzdítást kap a szobrász, másfelől pedig, hogy nem foglalkoztat tanítványokat, így nincs „kik tőle a' művészet szent titkát átvennék, 's annak áldását öröklő művekben a' haza büszke fíjain és leányin elárasztanák”. Végül igen megértően Ferenczy fogyatékoságát így magyarázza: „miután hazánkban a' a' művészeteket szülő és tápláló közgazdagság és luxus korszaka még nem érkezett-el; 's míg még nálunk a' költőt csak könyvtárba, a' színészt csak egy estvére, a' festőt csak arcfestésre, a' szobrászt csak faragásra, 's a' kertészt csak spárga-tenyésztésre keresik: addig ugyan ne vegyük semmi szegény ifjúnak rossz neven, ha inkább akármilyen igyekszik lenni a' hazában, mint művész. A' legnemesebb növény is eltölpül, ha föld nincs, melybe gyökereit verhesse, és szabad levegő, melybe koronáját kifejtthesse”.

A következő, 1836. évben a Honművész is leírást közöl, illetve Majer István írótól – későbbi püspöktől – egy kissé naiv kivitelű metszetet is megjelentet a műalkotásról (4. kép).⁴³ A tudósítás – mely az azt megelőzők közül talán a leghosszabb és legrészletezőbb – egyik érdeme, hogy valószínűleg először ad magyar nyelven tájékoztatást az emlékmű elkészülésének előzményeiről és hátteréről, s bár Ferenczy alkotását e szerző is a Szent István-kápolna fődíszének nevezi, mely a „korunkbeli természet és művészeteknek is egyik remeke”, mégis jóval részletesebben ír Pisani művéről. Az alkotás genezisével kapcsolatban megemlékezik, az elhunyt hercegprimás három testvéréről, akik megrendelték és fedezték a síremlék költsé-

4. kép: Majer István: Károly Ambrus síremléke. Rézmetszet. Honművész 1836

geit, s „a’ méltó hírű olasz szobrász Pisani József urnak alkotó kezeire bízta annak elkészítését, ki carrarai fehér és hamvas márványon képzeletével, ritka díszű ékesítményeivel, és az emléklendőknek jól talált arczképével bizonyította meg művészi tehetségét.” A műhöz – úgy tűnik korábban nem publikált – háttérinformációkat is közöl a szerző. E szerint „1824-ben már készen állott a’ mű Modenában, ‘s elhozatására várakozott; de munkában lévén még az esztergomi sírboltok, csak 1826-ban vittetett Triestbe, honnét váczí fogadott kocsi szállítá Esztergomba aug. 14-én Pisani úr személyes kíséretében, ‘s ideigleni helyén, a sz. István vértanú kápolnájának sírboltjában alkotója által rakatott össze, ‘s 1831-ben elkészülve a’ doriai szobrokkal ékeskedő máj-színű tardosi márvány kápolna is, ebbe állított föl ismét a’ hazai művészet remekével, sz. István képszobrával, szemközt.” Eltekintve attól a jelentéktelen pontatlanságtól, hogy a mester nem 14-én, hanem 19-én érkezett (az első időpont alighanem a ládák megérkezésének ideje), fontos részletekkel szolgál a cikk. A fentiekben túlmenően azt is megtudjuk, hogy az „építési felülvizsgálók szava szerint, került ezen emlék az ide szállításon és fölállítási költségeken kívül 40,000 pengő forintba” (az Iris 30 000-et ír), illetve – összehasonlításképp – azt is, hogy Ferenczy műve az „1827-diki egyezés szerint a’ kő-áttétellel 13,500 váltó forintért” (az az 4500 pengőért) készült el. Ezen információk után a szerző műleírása következik, amely igen sok részletében hasonlatos a már ismertetett, majdnem tíz évvel korábban az Irisben megjelent Vitali-féle német nyelvű cikkel. Érdemes a főszövegben idézni néhány gyönyörű gondolatot ebből, még akkor is, ha nagy része inkább a szerző műfordítói vénáját dicséri. „Pisani lelkét ezen emlék készítésekor a’ végső napnak gondolata foglalta el, melyben az Isten igazsága inneplendi földiadalát. Az alkotandó képnek előrajzát e’ rettenetes szavak adák: „keljete-föl holtak, ‘s jöjjetek az ítéletre!”⁴⁴ – Födélköve a’ koporsónak, mennyei esőtől érintve jobbra vonul-le, ‘s a’ szép márványmű lábánál emelkedő angyal által gyámolittatik. Még szárnyain lebeg a’ másik – mint amaz is könnyed öltözetben – gyengén tapintva a’ föltárlt koporsónak nyiladékat; balra hajolva egyik kezével-mutató-ujjait égfelé emelvén – a’ Mindenható parancsát jelenti, a másikat vezérült nyujtván a’ szendergőnek, kit a’ boldogok édes álmaiból serkente-föl. – Fölbred a dicsőült, balkönyökére támaszkodik, ‘s álméltatik, reményeit-mutatják arczvonalmi.”⁴⁵ Külön megemlíti még a koporsót díszítő két virágfűzért is, mely „a’ művészet legnagyobb szorgalmával utánzott”, valamint részletesen leírja a síremléken felhasznált különféle márványokat. A cikket a mű elhelyezésével kapcsolatban tett, a mai napig is érvényes megállapításával zárja: „Ki az egészről, – ‘s kivált művészi szempontban, kimerítőbb ismeretet akar szerezni, az emlékek kitünőbb helyet, ‘s magának kedvezőbb világosságot fog velem együtt ohajtani.”

Sajnos a síremlékről a későbbi korokban egyre kevésbé emlékeztek meg, a századfordulóra pedig már a szobrász neve is homályba veszett és csupán a mű színvonala miatt gondolhatták, hogy azt egykoron „Canova művészi vésője alkotta.”⁴⁶ Bár fent láthattuk, hogy a mű szépsége egyeseket jobban megindított, mint a bécsi Mária Krisztina-emlékmű, túlzás lenne azt állítani, hogy az egyik legsikerültebb, Canova hatása alatt készített műről lenne szó.⁴⁷ Sőt, Zádor Anna egyenesen úgy gondolja, hogy a kevésbé jelentős szobrász túl kecses és belső feszültség nélküli műve „bágyadt záróköve a síremlékek gazdag és hatásos sorozatának, amelyek között a Pisani-síremlékek rokon típust Canova másutt nagy belső hitelességgel, magas művészi színvonalon oldotta meg.”⁴⁸ Kétsége-

len ugyanakkor, hogy a hazai klasszicista síremlékek között az egyik legkiemelkedőbb, típusát tekintve pedig az egyik legritkább, mely a kevés számú itáliai import alkotásokkal egyetemben hiteles betekintést enged e korszak olasz szobrászatának igen magas színvonalába.

Jegyzetek

- * Prokopp Mária köszöntése alkalmából 2009-ben megjelent Festschrift talán a legméltóbb keretben nyújtotta volna a szerzőnek arra, hogy jelen tanulmányt a Tanárnő tiszteletéből megjelentesse. Sajnos önön hibájából ezt elmulasztotta, így megkésett pótlás gyanánt ajánlja jelen kutatást a professzor asszony szíves figyelmébe teljes tisztelettel és nagyrabecsüléssel.
- 1 Habsburg-Estei Károly Ambrus (Karl Ambros, 1785–1809) osztrák főherceg, modenai herceg és 1808–1809 között esztergomi érsek. Estei Mária Beatrix modenai hercegnő és Ferdinánd Károly Antal osztrák főherceg (Mária Terézia egyik fia) tíz gyermeke közül a legfiatalabb felnőtt kort megért fiú gyermek. A rövid életű primás a napóleoni háborúk sorozatos vereségei miatt rendszeresen látogatta a sebesülteket, megfordult Tatán is, ahol a sérült és beteg katonáktól tifuszt kapott, mely néhány nappal később halálát okozta. A gyászmisét itt, Tatán tartották érte, majd holttestét Esztergomba szállították.
- 2 Bár a kriptakápolna bejárata fölött az 1824-es dátum szerepel (PRINCÍPIA A RVDNA SVCCESORVMQVE SOPORI), forrásokból tudjuk, hogy még 1826-ban is munkák folytak itt.
- 3 Az említett összeget az Iris 1827-es száma közli, 1836-ban a Honművész már 40 000 pengő forintos számláról tud (lásd később).
- 4 Erről egy medál is készült 1817-ben A. Gajanitól, az alábbi felirattal: „Carolus Ambrosius archid. Austr. primates Hungariae G. Pisani scul. in marmo. A Gajani inc. Modena. 1817” (a modenai Biblioteca Estense Universitaria szíves közlése alapján).
- 5 Személyével kapcsolatban lásd bővebben: SZERDAHELYI Márk: *Andreas Schroth szobrász (1791–1865)*. In: *Magyar Műemlékvédelem*, XIV. évf. (2007) 133–179., SZERDAHELYI Márk: *Die Wiener Bildhauerdynastie Schroth – Eine Genealogische Übersicht*. In: *Adler - Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 24. (XXXVIII.) Bd. (2007) 1. sz. 74–87.
- 6 KRASA-FLORIAN, Selma: *Johann Nepomuk Schaller*. Wien, 1977. 44.
- 7 *Hasznos Mulatságok*, VIII. évf. (1824) 43. sz. 337–338. Károly Ambrus Királyi Fő Herczeg, és Esztergami Érsek Emléke. Hónapot és napot a jeles hírlap nem tüntetett fel, de mivel hetente kétszer jelent meg, így a 43. valószínűleg májusi dátumot takar. „Az Esztergami érseki új roppant Templomnak, melyet Fő Méltóságú Rudnay Sándor Primás Herczeg, ‘s Esztergami Érsek mostanában nagy lelki állhatatossággal épített, egyik fő díszé lészen, néhai Károly Ambrus Királyi Fő Herczegnek, és magyar ország elfeledhetetlen Primásának márványkő Emléke, mely Pisani híres olasz Képfaragó által el készítettve Modenában az általhozatásra várakozik. Ezen Emlék igen jeles gondolatot foglal magában, ‘s a’ mennyire azt Lange Úr híres Bétsi Pénzvész, ‘s az Akademiának tagja által dolgozott Emlék Pénz után ismérjük, a’ boldogultat kő koporsóban fekvé mutatja, melyből ő egy felébredő, és az Ég felé mutató Angyal intésére felkelni törekszik, a’ másik Angyal a Koporsó tetejét félre emelvén.”

- 8 Részletesebb kifejtést lásd később. Fontos megjegyezni, hogy az 54 mm átmérőjű érem keletkezésére vonatkozóan nincs pontos évszám, a Magyar Nemzeti Múzeum nyilvántartása szerint (ahol két ezüst és egy bronz példánya található) az a primás halálakor, tehát 1809-ben veretett. Ez a dátum azonban nehezen egyeztethető össze a rajta látható, tizenöt évvel későbbi Pisani-mű ábrázolásával, melynek terve – bár lehet, hogy jóval korábban megfogant – nem valószínű, hogy primás halálakor már az érmen látható mód elkészült. Ráadásul az 1809-es készítési indópont alapja csupán Károly Ambrus halálzási dátuma, és egynehány árverési katalógus (melyben szerepel 1826-os évszám is), így az könnyűszerrel készülhetett később is. A pontos évszámot nem ismerjük, a művész születési és halálzási dátuma (1776–1835) pedig nem ad támpontot a keletzésre, mivel Lang az érmet 1809-ben és 1824-ben is készíthette. Ezzel kapcsolatban azonban két megjegyezni való van: az egyik, hogy a művész 1815-től állt a Bécsi Pénzverde élén, ez előttről igen kevés munkája ismeretes, másfelől pedig ismerünk egy Rudnayról készített érmét 1822-ből (más adatok szerint 1820-ból), melyet az alapkövetétel alkalmából készített. Igen valószínű, hogy a hercegprimás rendelte meg Langtól a Károly Ambrus emlékérmét is, és pedig az elhunyt 1824-es újratemetése alkalmából (akit ennek ellenére erre csak 1831-ben helyeztek végső nyughelyére, a templom kriptájába).
- 9 MELLER Simon: *Az Esterházy képtár története*. Budapest, 1915. 40. Itt olvasható, hogy 1806-ban herceg Esterházy Miklós megbízottja Giuseppe Pisani szobrásztól két metszetet vásárolt 12 ft értékben. Nem tudni azonban, hogy a mester ezeknek készítője is volt, vagy csak eladta őket. A fenti metszettel kapcsolatban lásd később.
- 10 Esztergomi Primási Levéltár (EPL), Tervrajzgyűjtemény, 1194.
- 11 A művész nyilván nem volt tisztában a görög ábécé betűivel, mert a nehezen és hibásan felrajzol jelek kuszaságából csak néhány ködös szót lehet kiolvasni, melyek azonban nem alkotnak értelmes mondatot. Hiányosságokat mutat a latin betűs évszám is, melyből bizonyossággal csak az MDCC olvasható.
- 12 *Felső Magyar Országai Minerva*, I. évf. (1825) 1. sz. 16. A cikk első része: „Pizáni Olasz híres képfaragó készítette ő Fő Herczegségének Modenában emléket. A' mennyiben az Lange Úr elhíresedett Bécsi pénz-véső, 's akadémiai tag által dolgozott Emlék-pénz után ösmeretes, a' boldogultat kő-koporsóban fekvé mutatja, Angyal emeli félre a' koporsó fedelét, egy felébredő és ég felé tekintő más Angyal intésére, az el-hólt felkelni törekszik.”
- 13 Ld. 2. lj.
- 14 VITALI, J.(ohann) B.(aptist) von: *Die Katakomben in der Metropolitankirche zu Gran*. In. *Iris*, III. évf. (1827) 49. sz. 194.
- 15 SZERDAHELYI, 2007.
- 16 Uo. 143.
- 17 Esztergomi Primási Levéltár – Acta Eccles. sub Gubernio Cels. Princ. Primatis Alexandri a Rudna Edita Intranea No. 2–3. Fasc. V. a No. 440 usque 527 (...). Caroli Ambrosii Achi-Ducis et Archi-Episcopi. Strigom Exuviar transtatio Monumenti erectio et tum pro hoc tum pro Sacro Votivo Fratum ejusd. Fundatio 1821–1827. Intr. No. 3/8–10. (EPL-ACTA) Fol. 570. Erre – Bélik József beszámolója szerint – 1821. március 25-én került sor. A káplán megjegyzi, hogy a papságon kívül ez alkalomra annyi ember sereglett össze, hogy „úgy tűnt senki sem maradt otthon a házat őrizni. A báméskodó tömeg egy része a romokon, a falakon és a dombokon állt, más része a menet mellett szorongott”. Azt is megtudjuk, hogy a „herceg lelkéért a székesegyházban nagy tömeg részvételével ünnepi gyászszertartást (exuviae) celebráltak”. (a fordításért Borossay Katalinnak tartozom köszönettel)
- 18 T. L.: *Esztergom vára 1831-i Septemberben*. In. *Regélő*, I. évf. (1833) 65. sz. 526. Károly Ambrus volt az első elhunyt primás, akit a kriptába temettek el: „A' bejárás mellett balról a' szélső sor alsó üregében fekszik már Ambrus Károly cs. k. főherceg és primás, ki megh. 1809-ben 23 évű korában. Ez az első, ki itt nyugszik. Követte őt Rudnay Sándor, a' nagy munka kezdője.”
- 19 SZEDER Fábán: *Egyházi Régiségek és Jelességek. Az Esztergomi Érseki új Templom és egyéb hozzá tartozó Épületek' rajza*. In. *Vallási és Egyházi Tár*, I. évf. (1832) 175–176. A feltehetően 1831-ben – de még Rudnay halála előtt – írt cikk a következőket írja: „A bemenet bal részén legalul lévőnek tábláján boldogult Károly Ambrusnak aranyozott címere látszik. Ide jönnek nem sokára az ő még most az ideig való Érseki Templomban nyugovó hamvai; a' másik felül ennek általirányában valót pedig nagy lelkű Érsekünk magának választá”. A fenti, 1831. szeptemberi leírásban Károly Ambrus már ide van eltemetve.
- 20 VITALI, 1827. 194.
- 21 EPL-ACTA, Fol. 976.
- 22 EPL-ACTA, Fol. 134.
- 23 EPL-ACTA, Fol. 1192. A fordításért Borossay Katalinnak tartozom köszönettel.
- 24 EPL-ACTA, Fol. 1424.
- 25 EPL-ACTA, Fol. 575. A fordításért Borossay Katalinnak tartozom köszönettel.
- 26 A fenti összegből 130 ft az évenkénti mise (asszisztencia, káptalani tagok stb.), 16 ft a muzsikások honoráriuma, 4 ft a segédsekrestyése (sacristi juniori), 24 ft a fősekrestyése (sacristi seniori) az emlékü tisztántartásáért, illetve a maradék 26 ft azoké a szegényeké, akik a szentmisén részt vesznek.
- 27 EPL-ACTA, Fol. 1651.
- 28 EPL-ACTA, Fol. 101.
- 29 *Pressburger Zeitung*, LXII. évf. (1826) 103. sz. 1282.
- 30 VITALI, 1827. 193–194.
- 31 Uo. (50) 197–198.
- 32 S. R-: *Der Graner Dom*. In. *Archiv für Geschichte, Statistic, Literatur und Kunst*, XIX. évf. (1827) 73. sz. 408.
- 33 DR. RUMY [Károly György]: *Fortschreiten des Graner Doms*. In. *Iris*, III. évf. (1827) 107. sz. 426–427.
- 34 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy' útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra*. Pesth, 1831. 43. Rummy a fenti cikkeket mint „Professor der Oekonomie und Technologie, und deren Hilfswissenschaften” írta alá.
- 35 Esztergomi Primási Levéltár - Bazilika Építési Hivatal iratai 4. doboz 12. csomó - Excerpte aus dem Amtsbüchern des Graner Basilika-Bauamtes von Jahr 1822. bis 1831. 121 old. 158. tétel.
- 36 KAZINCZY, 1831. 42.
- 37 KAZINCZY, 1831. 42–43.
- 38 Ld. 17. lj.
- 39 T. L.: *Esztergom vára 1831-ki Septemberben*. In. *Regélő*, I. évf. (1833) 66. sz. 533–534.
- 40 SZEDER, 1832. 173–174.
- 41 CSATÓ Pál: *Esztergom, junius 25. 1835*. In. *Regélő*, III. évf. (1835) 65. sz. 513–515.

- 42 Az elnevezés Kazinczytól származik, aki 1822-ben a Pásztorlánykához írt epigrammájában („Ferenczy Graphidionára”) nevezte el így a szobrot.
- 43 *Honművész*, IV. évf. (1836) 28. sz. 219–220 (kép a 225. oldalon).
- 44 J. B. VON VITALI: Die Katakomben in der Metropolitan-kirche zu Gran. *Iris*, 1827, (50) 197. A már többször idézett cikkben ez pl. így szerepel: „Todte erwachet! Tretet vor Gericht!”
- 45 *Honművész*, IV. évf. (1836) 28. sz. 220. Érdemes a szép leírást végig idézni: „Főpapi öltözete ‘s magos rangjának egyéb czimei, a’ koporsó bal fejszegletében, bizonyítványai azon erényeknek, mellyekkel – fájdalom! – olly rövid ideig tartott – élete tündöklött. Mély bölcsessége tekintének minden eleme örömet hódol vala, mert ifjúságában is birt a’ megérett kornak minden okosságával. (...) »Ezen érdemeket – hihetőleg így szól hozzá az angyal – látá az úr! Ezekért árasztá nemzetséged magos tagjaira annyi ‘s olly nagy kegyelmeket, ‘s tégedet most meghív diadalmas Megváltód az áldottak közé, dicsőségének örökségébe!!«”
- 46 *Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye*. Szerk. BOROVSKY Samu. I. köt. Budapest, 1908. 42.
- 47 BUDINIS, Cornelio: *Gli artisti Italiani in Ungheria. (Lope-ra del genio Italiano all'estero, 1.)* Roma, 1936. 136.
- 48 ZÁDOR Anna: Az esztergomi főszékesegyház. Budapest, 1970. 24.

The sepulchral monument of Archbishop Károly Ambrus in Esztergom in light of the correspondence of Archbishop Sándor Rudnay and articles in contemporary press

The tomb of Károly Ambrus (Karl Ambros) is remarkable not only because it is one of the few monumental neo-classical

sepulchres in Hungary – which was placed in a public place of the cathedral –, but also because of its Italian origins, excellent craftsmanship and unusual material (Carrara marble). The correspondence of Archbishop Sándor Rudnay and articles in contemporary press-materials offer a particular perspective for the study of the circumstances of the tomb's creation and reception. It was commissioned by Ambrus' brothers, Franz, Ferdinand and Maximilian d'Este, and sculpted in 1824 by Giuseppe Pisani, director of the Academy of Modena. By that time Pisani had been in the service of the Este family for many decades, having fled to Vienna with them to escape the Napoleonic wars, and later moved back to Modena. He personally assembled his masterpiece in the summer of 1826 in the cathedral of Esztergom, in the crypt of Saint Stephen, which at the time served only as a temporary site. Although numerous articles mentioned the work following its unveiling (the crypt was the first part of the basilica to be completed, and several commentaries on it were published), most of the accounts were written after the monument was moved to the chapel of Saint Stephen following its completion in 1831. The accounts become particularly interesting following the erection – directly across Pisani's work – of the altar sculpture depicting the death of Saint Stephen the Martyr by the celebrated Hungarian sculptor István Ferenczy. The articles, which inevitably drew comparisons between the two works, often reveal, intermixed with the objective appraisals of connoisseurs, strains of patriotic zeal, sometimes even within a single account. The present essay traces the history of the work and its reception in the press on the basis of the correspondence of the Este brothers and articles published in the contemporary media until 1836.